

Grádéi hajnalok Zalánnal

AZ OLVASÓ ZALÁN

*(Beszélgetés Zalán Tiborral klasszikusokról és kortársakról, mintákról, mintavételről, érintésről és érintettségéről, elhagyásról és megtartásról, könyvhegyekről és ahogy észrevétlen az íróba épülnek a könyvhegyek, egyebekről. Novemberben jelenik meg a Kortárs Kiadónál **Grádéi hajnalok Zalánnal** címmel a beszélgetőkötet, amelyből részletet közlünk.)*

– Rápihentünk az első kérdéstömegre. Mára túl vagy az elképesztő ünneplésen, amivel az Olvasó Nép éljenzett a hatvanadik születésnapodon, megköszönve, hogy olvashat, ezért aztán jó volna egy kérdéscsokrot arra szánnunk, milyen is az alkotó, amikor olvas. Író ember rendszerint abból építkezik, amit látott, megtapasztalt, elolvasott oda-vissza, kifogta a szeleket, és képessé vált az irányításukra. Elfogadod alaptételként?

– Természetesen, sok igazság van abban, amit mondasz, akár el is fogadom. Az teljesen bizonyosnak tűnik fel, hogy a műalkotás létrehozásához minimum két dolog kell. Egyik az emberi tapasztalat, az „életesen” megélt élet, a másik a tájékozottság abban a művészeti ágban, amelyben dolgozol. Utóbbi esetekben is, nem nélkülözi a folyamatos olvasást, annak tanulmányozását, amit te magad nem éltél meg, de akár meg is élhettél volna, vagy, ha mégsem, az életedhez hitelesen hozzá tudod illeszteni, magyaráz, gond – és az anyag ellenkezése – nélkül a magadévá tudod tenni. Ekkor következik be az a nem mindig és nem feltétlenül elhanyagolandó „baleset”, hogy egy idő után a magad számára is talányos lesz, mi az, amit átéltél a napi életedben, és mi az, amit olvasmányélményeiden keresztül éltél át, írsz most meg, mert ez a kettő könyörtelenül összemosódik. Nem hiszem, hogy élmény- vagy érték szinten közöttük alá- vagy fölérendeltségi viszonyt kellene, lehetne kialakítani. Nem gondolnám azt sem, sokakkal ellentétben, hogy az élés gyakorlatában szerzett tapasztalat értékesebb vagy hitelesebb amannál, ahogy távol áll tőlem a gondolat, hogy kevésbé életszerű vagy hiteles az olvasmányélményeken keresztül megélt valóság újbóli leképzése.

De hogy himbáljak még egyet, ugyanakkor zsigerből tiltakozom az ellen, hogy az olvasmányélményekre támaszkodó, azt még filozófiai kitekintésekkel is megtámasztó irodalom magasabb rendű, intellektuálisabb élmény, mint az úgynevezett élményirodalom. Szándékomban sem áll ebben igazságot tenni, nem is tudnék, s talán nem is kell. Azt hiszem, az igazán jó irodalom e kettő használatának a kellő és helyes arányán alapszik.

– Milyen olvasó volt a könyvéhes Zalán? Tudományos? Megtervezett, alapos? Korszakok szerint olvastál? Irodalomtörténeti iránymutatás mentén? Én éveken át követtem Szerb Antalt, amíg lehetett, amíg meg nem előztem itt meg ott, le nem maradtam amott.

– Sajnos, a könyvéhségem nem mindig párosult olvasással is. Mindig vonzódtam a könyvekhez, akár mint tárgyakhoz, akár mint szellemi zárványokhoz, már kora gyermekkoromtól, de legalább annyira vonzódtam a csavargásokhoz – tizenégy éves koromig a téglagyárban és a téglagyári tavak környékén, később Nagykőrösön a Cifrakert szerelmes fái és jótékonyan eltakaró hatalmas bokrai között, még később Szegeden a kocsmák és egyetemi klubok környékén, legkésőbb Pesten és Budán, a nagyváros olykor ridegen sápadt, olykor lelket melegítően sárga éjszakai fényei között. Nem tudom, mikor olvastam, de így visszanézve, néha úgy tűnik nekem, hogy folyton olvastam, néha meg úgy, hogy soha nem olvastam, mindig más, kevésbé fontos, de sokkal érdekesebb dolgokat csináltam. Soha nem terveztem meg sem az olvasási szokásaimat, sem az olvasandó könyvek listáját, sorrendiségét nem állítottam össze. Persze, ez nem föltétlenül jelenti azt, hogy balga módon azt olvastam, ami jött, sokkal inkább azt, hogy olvastam, ami érdekelt, nyugtalanított, izgatott. Föl sem merült bennem, hogy írójilag, vagy emberileg, szükségem lenne a könyvekre vagy az olvasásra, mindig csak egy könyvre volt szükségem, amelyet éppen kiválasztottam és épp olvastam. A kiválasztás a legkevésbé volt tudatos, kivéve persze, de ezek már későbbi idők, azok a könyvek, amelyekről írni is szándékoztam, vagy amelyekről írnom kellett. Az olvasott könyvek, akár a kultúrtörténeti korok, csak jóval később rázódtak össze bennem rendszeré, még az is lehet, hogy ez a rázódás-rázkódás a mai napig tart. Bitang rossz természetem van, talán egy félreérett büszkeség vagy konokság miatt, soha nem hagytam vezetni magamat, már a középiskolában sem. Értem ezen, ami a szellemi tájékozódásomat illeti. (Megvezetni persze sokszor megvezettek, de ez nem tartozik most ide...) Nem szerettem a tankönyveket. A (kínosan) legendás spenótot, az egyetemen bebiflázni ajánlott hatkötetes magyar irodalomtörténetet meg kimondottan utáltam, és nem is használtam semmire. Elolvastam Szerb Antalt és Babitsot is, akik igyekeztek olvasmányosan, ugyanakkor a legjobb tudásuk és összes tudományuk szerint elvezetgetni a hatalmas magyar- és világirodalmi anyagban az olvasóikat, de én inkább mesélő könyveknek tartottam őket, semmint iránytűknek, és használhatatlannak bizonyultak a szedett-vedett olvasmányaim összerendezésében. Sem a korszakok, sem az irodalomtörténeti útmutatások nem befolyásoltak tehát az olvasmányaim kiválasztásában. Ha jobban belegondolok, talán az volt a döntő momentum egy-egy választáskor, hogy a könyv írója érdekelt-e, vagy sem. Vagy a címe. Esetleg a lapok illata, a betűk formája, a megnyerő borítója. Nyilván, van ebben valami az indiánok gyerekes naivságából, akik üveggyöngyökért akár aranyat is adtak cserébe... Aztán eljött az az időszak – illetve, több ilyen időszak is eljött, majdnem összefüggően lekötve időmet és energiáimat, gondolok itt az Élet és Irodalomban, majd az Életünkben, később a Szivárványban rendszeresen közölt kritikákra, recenziókra, könyvkalandozásokra –, amikor már nem is nagyon volt módom megválogatni az olvasmányaimat, mert szinte hetente kaptam a könyveket, amelyekről valamilyen szintű elemzést vártak a fentebb említett folyóiratok. Az volt az az idő, amikor elveszítettem a könyvtáram fölött is az uralmammat. Csak vettem a könyveket, csak vásároltam, meg kaptam őket, különösen a könyvheteken nőtt meg a beruházások mértéke, hajdan öt-hat tömött nejlonzacs-

kóban cipeltem haza napról napra (a hét során) a könyveket, és raktam föl olvasatlanul a könyvespolcaimra őket – és lám, az ifjúság! –, akkor még arra is volt erőm és energiám, hogy könyvespolcokat készítek magamnak, ki ne szoruljak a saját könyvtáramból. Megjegyzem, mára ez megtörtént, könyveim már nem csak kétsorosán a polcokon, de a földön össze- és szétdobálva a dolgozószobában. keskeny ösvények kialakítva közöttük az asztalomig és az ágyamig, fölhalmazva a nappaliban, raktári áruként összekazalazva elköltözött lányom parlagon maradt szobájában... Egyszóval, alapos voltam, amiben, felületes voltam, amiben, soha nem kapaszkodtam a tudományosság látszatába vagy látszatáért, így aztán, hogy egy barátom klasszikussá nemesedett kiszólását idézzem: a baráti körből csak én nem vittem semmire.

– A fiatal Zalánnak is volt/lehetett? félsznob-félkíváncsi olvasói időszaka, amikor azért rágta át magát valamin, mert irodalmi körökben divat volt? Emlékszel még rájuk? Ki, kik, mik voltak ezek az asztaloknál nagy gyakorlattal felbukkanó nevek, amit illet ismerni?

– Már megbocsáss, de a legnagyobb sznobság mindig is az úgynevezett irodalmi körök divatterrorja! Ilyen értelemben én soha nem voltam még félsznob sem, gondosan kerültem azokat az olvasmányokat, amelyeket az „irodalmi körök” épp tekintély-, érték- és fejvesztés terhe mellett ajánlgattak; én egészen egyszerűen nem szerettem soha az irodalmi érdekköröket sem, az ajánlásaikat sem, csekély vigasz, hogy természetesen ők sem szerettek engem soha. Természetesen érdekelt, amikor X volt hirtelen a központban, meg Y, vagy A vagy B, M vagy N, és hosszan lehetne sorolni még a neveket, csak hogy már nem nagyon emlékszem rájuk. Érdekelt, de csak annyira, hogy odakaptam a fejemet, és hümmögtem kettőt. És soha nem olvastam el az épp fókuszba görgetett írók műveit a nagy és múlhatatlannak feltűnő rajongások, a kis és mulékony rajongók idején. Két ok miatt. Vagy, mert már olvastam azokat, és szánalmasnak tartottam volna porondra lépni azzal, hogy na, basszátok meg, ti azt sem tudjátok még, amikor én már, és most jöttök itt nekem... Vagy, mert az a korai – mára persze szépen kiteljesedett – celebgyártás már akkor is hányingert keltett bennem, és ebben az állapotban fölösleges bármit is olvasni. Később, évekkel később szoktam kezembe venni a nem az önmaga hibájából divatíróvá lett alkotó könyveit, amikor már a kutyát sem érdekli az illető, amikor már új és még újabb neveket lihegnek a kánont csinálni vágakozó szájak.

Az irodalmi asztaloknál, bár csak egészen fiatal koromban voltam rendszeresen az ilyeneknek a vendége, nagyon sok név elhangzott, nem is nagyon érdekes már, hogy kiké, az irodalmi asztalok ugyanis két dolgot tudnak: rajongani és gyalázkodni, így aztán az ítéleteik is körülbelül ennyire differenciáltak és figyelembe veendőek. Az csak a te személyes szerencséd, hogy ha nem az utóbbi reflexek közé kerülsz. De az előző sem igazán jó, mert akkor meg egyfolytában ragadsz és bűzlesz a nem kívánt nyálaktól. Engem ezeknél az „elvárásoknál” sokkal jobban izgattak az elmaradásaim. Amikor mindenki belehabarodni látszott az épp aktuálisnak kikiáltott zsenibe, Bibótól Hamvason és Ottlikon és Szentkuthyn át egészen Borgesig, akkor én Kierke-

gaardot olvastam, Nietzschét meg Ingardent, meg Husserlt, meg Kantot, meg Schopenhauert, no meg Spinozát és Wittgensteint... Nem azért, hogy csakazértis, hanem, hogy mégis. Mert rájuk már régóta fentem a fogamat, csak valami mindig közbejött, és elvitte az olvasási idejüket. Ezek a központi szerelmeskedések-bagzások nekem mindig jó okot adtak arra, hogy ne jöjjön közbe semmi, és elővegyem őket, és nyugtatgatni tudjam a lelkiismeretemet.

– Egy-egy kedvenc milyen mélységig költözik be érkezése után az életedbe, egészen az irodalomtudományos feldolgozásokig?

– Ha olyan íróra akadtam, aki fontossá lett nekem, nevezzük akár a kedvenc írónak, akkor az nagyon be tudott költözni az életembe, be tudta tölteni a cselekvési terepemet. Értem ezen azt, hogy a vele – vagy inkább általa – megesett történetek estek meg velem is, az ő szerelmei az én szerelmeim voltak, az ő kocsmájába jártam, ha kocsmáztott, limonádét kortyoltam vele, ha antialkoholista volt, kekszeket mártogattam teába, és azokat majszoltam, birsalmákat szurkáltam meg, hogy az illatuktól ihletést kapjak. Osztottam Mihályi Rozália vérbajában, a hajnali részegség szájrájában, gégeráktól megnémulva azt hittem, eljön a herceg és eljön a tél is, de hogy teljesen összevissza kalandozzam az időben, megvédtem az egri várat a töröktől, bejártam az Amazonas erdőit, ahol óriáskígyókkal birkóztam és kajmánokat kaptam puszkavégre, én feküdtem Borisz Godunov ablakon kidobott koporsójában, bogárrá változtam, csak hogy a családom életében benne lehessenek, Bovarynéval koitáltam a hintóban, máskor meg a fürdőhelyre érkezett asszonyokkal a sokadik adag morfium után, kis házitanítóból vergődtem föl egészen a vérpadig, szenet loptam a Józsefvárosi pályaudvarról és a sínekre is én ágyaztam meg magamnak, vért köptem Medve várának falai között menekülés közben, és nekem szakította le a heréimet az ágyúgolyó Esztergom ostrománál, megküzdöttem Moby Dickkel és otthagytam a fogamat, egy golyóbisban majdnem fölrepültem a holdra, de csak Nemo kapitány víz alatti birodalmáig jutottam el, elfogott a kétség, amikor testvéreim egy gödörbe hajítottak le, és ott hagytak meghalni, Segesvárnál tárt karokkal fogadtam a pikákat, Nagykovácsoson balladákat írtam és elsírtam a Segesvárnál elesett barátomat, éjszakákat ücsörög a Tisza-parton arra várva, hogy Annától mikor megy el az utolsó kuncsaft, hogy én is fölmehessek a maradékot ájult undorral fölzabálni, párbajban haltam meg a feleségem elkurvulása miatt, megtűrt örültként laktam egy asztalos padlásszobájában, életem háromnegyed részét száműzetésben töltöttem, tizenhat évesen abbahagytam a versírást és rabszolga-kereskedőnek csaptam fel, és azóta csak fél lábamon állok, Jászai Mari szeretője voltam, és a nő hivatalos magyar író-szeretője is, aki míg én az ágyában, ő magyarra fordította a drámáimat, nőgyűlölő voltam és lekékharisnyáztam a Babaház szerzőjét, elloptam Godot cipőfűzőjét, hogy ne baszkodjék folyton vele, többször megpróbáltam rinocérosszá változni, de egyszer sem sikerült, Déryné füttyült a szerelmemre, megírtam a nagy nemzeti drámát, de hogy miért éppen ez lett az, azt máig sem tudom, én lőttem szíven magamat, amikor apám, a siket Prakovszky éppen a templomban imádkozott, föltettem a kérdést, vagy-vagy, de a választ csak félig-meddig adtam

meg rá, gyémántköszörülés közben egyfolytában rendszerekben akartam gondolkodni, írás helyett bridzselttem a kávéházi asztaloknál, lapot alapítottam, hogy el ne kapjam a maláriát, hallgattam a szarvassá változott fiúk kiáltozását a titkok kapujában, de nem nyitottam ki nekik a kaput, ha az én nagy orosz népem befogad, soha nem írok Duinói elégiákat, én voltam a misztrál legjobb költője, versben meg poharak között bujdosom, engem végeztek ki Ödön helyett, pedig Jenő vagyok, félig szítt cigarettát éreztem a számban, s a drót feszülését, önmagát szíven szúrt hintáslegénye voltam egy századelőnek, cselédeknek adtam a romlás virágait, húztam az öregasszony szekerét, még ki nem végeztek, előtte azonban baltával széthasítottam a fejét, óbudai éjszakai hajós voltam, mielőtt örökre elmentem innen, megírtam a magányos utazó utolsó éjszakáját, trapézon lengtem, és korláton hintázva szívtam a cigarettáimat és ittam a pálinkáimat, seggemben szállkák, rájöttem, hogy karnevál az élet, és elveszítettem az álarcomat, eszembe sem volt a bürökpohár előtt védőbeszédet tartani, csak tépte a májamat a keselyű a Kaukázus szikláin, láttam nemzedékem legjobb almáit, mielőtt eltévedtem volna az úton, hiába húztam fel a nyúlcipőt, éjjel menedékhelyeken aludtam, rálöttem a professzorra, de nem sikerült eltalálnom, a professzor azért mégsem egy sirály, ez a híres nagy másik norvég nem tudja, mi az éhség, hosszú az orrom, azért csúfolnak Rigócsőr királyfinak, megfojtottam a feleségemet, mert csak egy ostoba mór vagyok, s a feleségem, miután a fiunk meghalt, megmérgezte magát, majom voltam, odaadtam a titkos kazettát az álszentnek, volt valami szombathelyi kapcsolatom, meg fasisztaként le is ültettek... nos, ilyenekre gondoltál? Nem tudom, ez mennyire világos így, de erre a kérdésre nem tudok máshogy felelni. Legfeljebb, még sorolom neked oldalakon keresztül az asszociációimat az olvasmányélményeim körül, nem kevés hiányt pótolva a felsorolásban.

– Hány évesen voltál határozottan képes eldönteni, hogy az aktuálisan megjelenő – akár hazai, akár világirodalmi termésre – azt mondd, ezt, köszönöm, nem kérem, ezt kérem?

– Erre a magasságra még talán most sem értem föl. Meglehetősen sokat tudok arról, hogy ki ír a világban, és ki ír nálunk, itthon, és arról is vannak bizonyos elképzeléseim, hogy ki hogyan képes írni ott is, itt is. Nekem többnyire egy csalódás elég ahhoz, hogy egy általános elég-et kimondjak. Lehet, hogy ez rossz gyakorlat, hiszen mindenkinek lehetnek rossz időszakai, amikor nem veszi észre, hogy szart ír. Ezt azonban én nem vagyok köteles figyelembe venni. Természetesen vannak olyan írók, akik mindezek ellenére mindig bizalmat kapnak tőlem, még akkor is, ha ezzel a bizalommal gyakorta élnek vissza, akár akaratlanul is. Mert a rossz, de kikerülhetetlen gyakorlat, hogy a kéziratnak meg kell jelennie, és ha lehet, a könyvet minél több embernek el kell olvasnia, sokszor gyengíti el a legnagyobb lelkeket is, és teszik így közzé a közepes, vagy unalmas, vagy unalmas-közepes műveiket is. Megjegyzem, a jó író legrosszabb formájában sem tud a közepes alá süllyedni, míg a rossz író legjobb formáját futva sem tud a közepes szint fölé emelkedni. De ez már más ügy. Érdekes, hogy régebben sokkal szélesebb és termékenyebb rálátásom volt a világirodalomra, mint ma. Meglehet, ez azért van, mert

a szocialista kultúra védelmében igen vehemensen és szakszerűen alkalmazott kiadói cenzúra megóvott bennünket a külföldön született alkotások átláthatatlan gazdagságától, és csak azt közvetítette felénk, ami leginkább alátámasztotta ideológiailag a rendszert, mely őt is fenntartotta, vagy a legkevésbé veszélyeztette annak a létezését. Ma kevesebb világirodalmat olvasok, aminek az is az oka, hogy kevesebb időt tudok az olvasásra fordítani. Mostanában inkább ismét a filozófia érdekel, legutóbbi élményem Gyenge Zoltán két remek és remekül pimasz filozófia-esszé-könyve. Szeretek azokat a szövegeket olvasni, amelyek tudományosan is korrektnek tűnnek fel a számomra, ugyanakkor nyelvileg is élvezhető formában vannak megírva. A fentebbi szerző mindkét tudás birtokában van. Versesköteteket már csak erősen megválogatva olvasok, viszont forgatom a fiatalok munkáit, annak ellenére, hogy nem mindig telik öröömöm bennük. Nos, ők azok, akiknek a megjelenésére sohasem mondom rá a rutin „nem kérem”-et! A fiatalok, ha jók, mindig új és friss szemléletet hoznak magukkal az irodalomba, és bármilyen furcsa, az én korombeliek is tudnak belőlük továbbépíteni. Persze, ahogy lenni szokott, sok közöttük is a kókler, ma meg még több a felszínes csókos, mint régen, de hát ezek emberi dolgok és gyengeségek, semmi közük az irodalmi teljesítményhez. Amúgy, hogy lezárjam ezt a kérdést, nem vagyok annyira gögös, hogy eleve rálegyintek könyvekre, szerzőkre. Persze, ez biztos nem igaz, de olyan jól hangzik! Ma már, talán említettem, a legfontosabb válogató szempontom, helyettem, az idő. Nem tudom, hogy milyen hosszúságú élet méretük ki számomra, mennyi van hátra, csak azt tudom, hogy már könnyebben fáradok, fásulok, válok érdeklődés nélkülivé a világ dolgai iránt, így az irodalmi termékekben föllelhető teremtett világok iránt is csökkent az érdeklődésem. Gazdálkodnom kell a hátralévő idővel, nincs pazarlás! Mindenbe beleolvasok, ami a kezembe akad, vagy amit a kezembe adnak, vonatkozik ez nyomatékosan a dedikáltan kapott vagy küldött könyvekre, de nem mindegyiknek jutok a végére ezek közül sem. Az „ez nem!” elhárító gesztus tehát legtöbbször csak azután lép működésbe, ha már valamilyen tapasztalat birtokában meg tudom támasztani, erkölcsileg, az elutasító véleményemet. Mert az olvasás erkölcs, olvasni erkölcstelenség. Ez viszonylag egyszerű képlet. Ez utóbbit csak az mentheti, ha az olvasnivaló nem érdemli meg az olvasásba befektetett energiát.

– Ezzel a alapállással egy normál író szépen elégedél, ír és olvas, olvas és ír, ha nem éri meg a befektetést, szentséges, az egészen kezdőktől a nyugdíjas költőig. Mennyit változtatott – a jelenre és a későbbiekre vonatkozólag konkrétan – az olvasói szokásaidon?

– Nagyon érdekes felvetés, hogy van egy pont, nem tudni, mikor érkezik el az ember életében ehhez a ponthoz, többnyire már csak az elérés következményeit tapasztalja, amikor úgy érzi, mindent elolvasott, amire az épüléséhez szüksége volt, és milyen különös, az érzés vonatkozik a jövőre is, mármint, azokra a művekre, amelyek még meg sem születtek. Hogy ez csömör, vagy kifáradás, vagy egyszerűen annak a felismerése, hogy az irodalom mindig ugyanazt mondja, mormolja, mint az imamalom, csak más hangfékvésekben és esztétikai szinteken. Olvasói szokásaimon ez nyilván változtatott, kevésbé vagyok mohó a megszű-

letőre, kevesebb a lelkifurdalásom az elmaradások pótlása miatt. Életformám sem kedvez az olvasásnak. Békéscsabai dramaturgságom azt jelenti, hogy minden héten legalább két napot töltök a színházban, és ez pluszban közel hat óra vonatozást jelent még hetente, úgy oda és vissza. Nem vagyok nagy vonat-olvasó. Sőt, szinte egyáltalán nem olvasok vonaton. Ott minden elvonja az olvasástól a figyelmemet. Gyereksírás, felnőtt dohogás, egy mellettem elringó feszülő női fenék, brutális kinézetű hajléktalan gagyogása hol ide, hol oda zuhanva a kupéban, míg valahol ki nem teszik szegénynek a vonatból a szűrét, társaságok baráti hangzavara a sűrűn gazdát cserélő pálinkás- és sörösüvegek között, szendvicsek szálemi- és kolbászillata, paprikák ropogása, paradicsomok vörös elcsorranása... Fehér ember nem olvas vonaton. Csak, ha első osztályon vagy IC-n utazik. Nos, én az utóbbi miatt sem lehetek fehér ember, kimondottan utálok ugyanis az IC-ket, és ez nem holmi proligóg, egyszerűen annyi, soha nem szerettem, ha szinte sorsolások alapon kell dagadt és bűdös, fecsegő vagy örökké fészkelődő emberek mellett kuporognom órákat. A vonaton tehát többnyire dolgozom, ami azt jelenti, hogy írok, a monitor képes lekötni a figyelmemet, na, meg a monitoron szétfutó új meg még újabb sorok. A színházban nem tudok olvasni, mert ott munka van, meg sok barát van, van whisky és vörösbor is munka után – régen tudtam, ma már nem tudok sem dolgozni, sem olvasni, ha van bennem valamilyen alkoholtartalmú kakaó. Marad az otthoni olvasás, ami általában estére, éjszakára tolodik el. Ez a jelen. A kevés, de minőségi olvasás, és némi szégyenkezés az időnként beálló teljes tájékozatlanság miatt. Soha nem szerettem azt a látszatot kelteni, hogy olvastam valamit, amikor nem, és ha gyakran rákérdeznek épp a művelt köztudatot lázban tartó valamelyik műre, sokszor kell szégyenkezniem tájékozatlanságom miatt. Persze, azzal még védekezhetnék, hogy rendszeresen dolgozom színházaknak, és az állandó írás- és időelfoglaltság, a dramaturgság permanens drámaolvasás, meg blogot vezetek a Kortárs online-on, meg állandó rovatom van B-2 páholy néven a Napút folyóiratban, meg dramaturgiát tanítok a Théba Akadémián, meg még minden egyéb viszi az időt és az energiát. Olvasási szokásaim egyelőre a kevés olvasás szokásában merülnek ki. Kevés, de minőségi irodalmat veszek magamhoz, ha módomban áll. Ez az olvasási szokás egyszer meg fog változni. Amikor már nem lesz színház, nem lesznek rendszeres penzumok, s talán a Papírváros regényciklust is be fogom fejezni. Mert akkor olvasni fogok reggeltől estig, estétől reggelig, kedvemre, akkor alszom, amikor elálmosodom, akkor eszem, amikor megéhezem, öreg leszek és kiállhatatlan, ezért mindenki békén fog hagyni, én pedig kihasználva ezt, végre elolvasok mindent, amivel tartozom magamnak, és felfalok mindent, ami élelem kerül. Mint fiatalkoromban tettem. És még mondja valaki, hogy nincs köríve az életnek, hogy öregkorunkra nem kezdünk el egy időre ismét fiatalokká lenni, hogy aztán a gyermekkor áldásos együgyűségénél kössünk ki, álljunk és haljunk meg!

– Tudnál prezentálni kortárs-névsort, akiket akár tűzzel-vassal kibarcolva az időt rá, de mindenképpen elolvastál? Azért kérdelem, mert a Kortárs-szerkesztő időszakot követi a Szivárvány-főszerkesztés, társ-főszerkesztés, és a folyóiratban kifejezetten élvezhető nyelven megfogalmazott, olvasható és felfogható, ugyanakkor kimondottan határsértő esszé-kritika sorozatod jelenik meg.

– Nagyon nem szívesen reprezentálnék kortárs-névsort, mert az ilyen névsorolvasásokból mindig kimaradnak fontos, számomra fontos nevek, aki lehet, ezen meg is sértődnek, persze ez sem biztos, ami viszont bizonyos, hogy nekem erős lelkipurdalásom lesz tőle sokáig. Inkább máshonnan közelíték a kérdésedhez. Vannak emberek, akikért valóban tűzbe mennék, akár tűzzel-vassal is harcolnék. Ezek igen kevesen vannak, most eggyel kevesebben lettek, mert meghalt Fodor Ákos, aki a korszak egyik legnagyobb költője volt. Ez ki fog derülni, én nagyon remélem, hogy mikor, most már mindegy is. Méltatlan mellőzéseket elviselve kellett meghalnia, végignézve, hogy a legújabb kor legújabb törpéi hogyan járják vitustáncukat a porondon. Szóval, kevés kortársamért tenném tűzbe a kezemet, de akiért igen, azért nagyon. Inkább arról beszélnék, miért nem írok kritikát vagy esszét könyvekről. Régen, mint erről már volt említés, rengeteg ilyesmit írtam az Élet és Irodalomnak, az Életünknek és a Szivárványnak. Meg kell mondjam, roppantul élveztem ezeket a nagyon is különböző mélységű szövegeket megírni az elolvasott könyvekről. Ahogy én definiáltam magamnak, impresszionista kritikákat írtam. Ami egyfajta szabadgondolkodást jelentett, az olvasatba szinte mindig belevittem a saját személyiségemet, leginkább mini-esszéknek lehetne ezeket a könyvkritikákat nevezni. Ez a kritika-fajta egy időszakban működött, a rá következőben azonban már nem. Megjelent egy új kritikus-nemzedék, kritikai iskolák alakultak, amelyek kialakították a saját nyelvvezetüket, a saját köreiket, nyilván a nyelvzet használóiból, és aki bújt, aki nem-alapon onnantól kezdve kritikát az írhatott, aki ezt nyelvet felvállalta. Természetesen a nyelvhasználat nyilvánvalóan etikai cselekedet, így aztán meg kellett fogalmazódjon bennem, hogy – mivel számomra ez a nyelvhasználat vállalhatatlan –, természetes, hogy az ezzel járó etikai másságot sem tudom felvállalni. Nem veszem össze (ebben az esetben, kivételesen) senkivel, inkább félreálltam. Megvallom, kedvetlenül olvasom a ma megjelenő legtöbb kritikát, a kritikairók nem tisztelik sem a művet, sem a mű alkotóját, leginkább magukat tisztelik, és magukat tartják zseniálisnak, a kritikák nagyobbik része ma már nem a műről íródik, hanem a művet olvasó kritikusról. Megjelentek közöttük (hol nem?) a kis belezők, akik ebben az esetben nem egyebek a legrosszabb fajta bértollnokoknál, akik az irodalom intézményrendszerébe beépülésük érdekében képesek bárkibe belerúgni, bárkit vérbe fagyasztani – úgy, hogy az olvasott művön kívül általában nem olvasnak semmi egyebet a szerzőtől, jóllehet, életművek, életválasztások és -változások vannak egy-egy mű mögött. Ahogy a társadalomban is egyre jobban elkurvul minden, úgy a kritikai gyakorlatban is egyre több a tisztátalan hang, a gyöngge gerinc, a vadászatra önként jelentkező kispribék. Hát, én nem érzem jól magamat közöttük. Se.

– Jut eszembe: ez az esszésorozat miért nem jelent meg kötetben? Esetleg miért nincs fent a neten? Egyszerűen kicsúszik a lap a rendszerváltás környéki irodalom elemzői elől a pályáról, ha nem kutatható, nem kutatják, mert nem is tudnak róla. Akinek nincs meg a Szivárvány, mint nekem, de bele akar nézni, mit tegyen?

– A Szivárvány különös képződmény volt, szinte utóélet nélkül. Az áldott emlékü, szelíd költőember, Mócsi Ferenc alapította Chicagóban, és egy ideig együtt is szerkesztettük,

kiváló íróemberek társaságában és segítségével; Jankovics Józseffel és Szűgyi Zoltánnal. Olyan lapot akartunk csinálni, amelyik a teljes nyugati magyar irodalom, a hazai és a kisebbségi magyar irodalmak felvevő-piaca, olyan lapot, amelyikben elfér mindenki – egymás mellett. A megjelenés egyetlen kritériuma az írás minősége volt. Csoóri és Mészöly, Petri és Sziveri, Tóth Erzsébet és Géczai János, Kemenes Géfin és Gömöri György, Kányádi és Határ Győző, Faludy és Barak László, Balla D. Károly és András Sándor... Tehát, az irányzatos lapok megalakulásának és megerősödésének az idején, amiért az előző, puha diktatúrában magam is fölemeltem a szavamat, mi egy „nemzetközi-népfrontos” lapot akartunk az olvasók kezébe adni. De nem is ez a kérdés igazából, csak el akartam ezt mondani. Hogy miért nem jelentettem meg az ott közölt írásokat kötetben? Nem tudom. Talán, mert össze kéne szedni őket, egymáshoz rendezni kellene a nagyon különböző szövegeket, szerkeszteni, átírni és kiegészíteni kéne őket, és ehhez nincs mostanában kanalam. Mostanában? Eddig se volt. Nem hiszem, hogy mindent meg kell jelentetni. Egyéként is megjelent két esszé-kritika-kötetem Dunaszerdahelyen a közelmúltban, Elfogult írások és Nemzedéktelen arc címen, abban elég sok elemző írás található, igaz, ezek egyike sem Szivárványban megjelent szöveg. A Szivárvány esetében nagyon fontos lenne a lap könyvtári rendszerezése, feldolgozása. Kiadtunk mi annak idején egy Szivárvány-repertóriumot, azt kellene bővíteni a később megjelent lapszámok tartalmával. Nem lenne túlságosan nagy munka, de kérdés, hogy ki csinálja meg. Én biztos nem, nekem se időm, se rátermettségem, se szakértelmem nincs az ilyen rendszerező feladatokhoz. Mármint két lehetőség van. Vagy elveszik valóban minden, ami Szivárvány volt, vagy a fiatalabb generációból valaki(k) felfedezi(k) magának/maguknak a folyóiratot – nem az én kompetenciám itt és most dicsérni a színvonalát, és felhívni a figyelmet az irodalom- és politikatörténeti jelentőségére a lapnak –, és nekilát a feldolgozásának. Például, egy-két irodalom-érzékeny egyetemistára gondolok. Ehhez persze olyan téma-vezetők szükségeltetnének, akik tisztában voltak az akkori (erő)viszonyokkal, és a helyükön tudták kezelni akár a folyóiratokat is. Annyi bizonyos, egyelőre nincs szándékom a Szivárványban közzétett írásaimat kötetben kiadni. És annyi lehetséges, hogy aki a Szivárvánnyal akar foglalkozni, ha csak egy-egy közlemény erejéig is, az a Széchenyi Könyvtárban, vagy a nagyobb ilyen műintézményekben megetheti.

– Az utóbbi két évtized – gondolom én – olvasó Zalánja az „újra-” és a „hozzá”-olvasó író. Emlékezetes, éppen beszélünk valami miatt, amikor a Janus Pannonius drámára készültél. A könyvtározás, levéltárak látogatása a dramaturg, a drámaíró hétköznapi gyakorlatához tarozik mára?

– Is, is. A dramaturgnak valóban nagyon sok mindent hozzá kell olvasnia egy-egy darab előkészítéséhez, meg kell kockáztassam, többet, mint a rendezőnek. Tehát, igazából tényleg a könyvtárban kellene töltenie az ideje nagy részét a próbák megkezdése előtt. Mára azonban nagy segítséget jelent az internet a dramaturg munkájában is, mert sok minden van fönt, ami kiváltja a könyvtárba kutyaolás néha nehézkes köteleességét. Így aztán megkönnyebbül mind az újraolvasás, mind a hozzáolvasás. Általában a drámák

is fönt vannak az világhálón, ha meg nincsenek, akkor az embernek szerencsésnek kell lennie. Ilyen szempontból én az vagyok. Merő Béla rendező barátom mániákus dráma-szkennelő, szerintem nem több száz, de több ezer drámát digitalizált a maga hasznára és szórakoztatására, és ezt mind megosztotta velem. Alig van olyan írott, s valamennyire ismert dráma, amelyet ebben a magán-digitalizált könyvtárban ne találnék meg. (Jel-lemző, hogy ha valamelyik régebbi darabomat keresem, és nem találok a gépeimben, akkor belépek a Merő-könyvtárba, és ott kilencvenkilenc százalékos biztonsággal megtalálom azt.) A Janus Pannonius-darab megírásakor erős hozzáolvasásokra volt szükségem. Volt egy nagyon közhelyes és felületes Janus-képem, ami a középiskolai tanításhoz elégséges volt, volt egy Janus-versolvasatom, egy hiátusos életrajzom, és ennyi. Igen ám, de hogy fogjak hozzá a kereséshez, de még inkább a megtaláláshoz? A Janus-irodalom meglehetősen kiterjedt, mihez nyúljak, ha nincs sem időm, sem energiám az egészet végigböngészni, és aranymosó módjára elhordani és átrostálni hegynyi kavicsot ahhoz, hogy néhány aranyrögöt, számomra használható életrajzi vonatkozás, vagy a művekre vonatkozó észrevételt fölleljek. Itt is, ebben is szerencsém volt. Két kiváló iro-dalomtörténész barátomat kerestem meg azzal, adjanak a kezembe olyan Janus-forrá-sokat, illetve tanulmányokat, amelyeket a munkám során fel tudok használni. Jankovics József és Szörényi László, két nagy tudású irodalmár, nem volt rest előkeríteni nekem a legfrissebb Janus-tanulmányokat, könyveket és folyóiratokat adtak a kezembe, s még magyarázattal is ellátták azokat. Némiképp meglepődtek, amikor a nem kis mennyiségű anyag elolvasása után azzal álltam eléjük, köszönöm, mindent tudok, amit már tudni lehet Janus Pannoniusról, most már csak azon kell törnöm a fejemet, hogy a hiátusokba hogyan tudok behatolni, hiszen nekem nem abból kell elsősorban építkeznem, amit tudunk, hanem abból, amit nem tudunk Janusról. Ott léphet be a fikció, ott lehetek invenciózus, ott faraghatok igazi hétköznapi embert, akár hőst, ebből a remek, bár ke-vésé ismert, s ha ismert, meglehetősen egyoldalúan megismert költőből. Megnyugtató volt a Vigadó-béli második bemutató után (a darabot átirtam monodrámává) a két em-lített, nagyra becsült irodalomtörténészt hallgatni arról, hogy mennyire fontosnak érzik a maguk szakmája felől is ezt a művet. Külön öröm volt, hogy Kulin Ferenc is igen po-zitívan nyilatkozott a darabról, és nem csak az írói teljesítményemről, ami azért is volt különösen fontos a számomra, mert neki volt már korábban egy Janus-darabja, amely-ből tévéfeldolgozás is készült. Mert mondhatta volna akár azt is, hogy minek kontár-kodom bele olyan dolgokba, amihez nem értek, vagy más jobban ért, mondjuk ő, ami feltehetően igaz is lehet, hiszen Kulin nem csak kiváló szerkesztő, vérbeli politikus, de eredendő szakmája szerint irodalomtörténész is.

– Elmúltál hatvan, új kerítést már nem építesz, új házasságot nem kötsz, ezt javasolja a palóc közmondás, de maradt-e olyan kötet a listádon, olyan nagy világirodalmi mű, amivel adós vagy magadnak? Nekem több is, eddig azzal nyugtattam magam, hogy biztosan be-következik valami csöndesebb idő kórházban, szanatóriumban, amikor behozom az el-maradást, de látom, nem egyszerű ez a változat se. Mi az – létezik egyáltalán – az a fontos mű, ami várakozik a polcon? Van olyan? Vagy pedig végigolvastad a kötelező meneteteket?

– A házépítés témakörbe nem mennék most bele – a feleségemmel épp a napokban terveztük egy Mátra-béli kis rönkház felépítését. Persze, annak lenne kerítése is, mégpedig új. Úgyhogy, nem kéne feltétlenül öregítened engem egy interjú ürügyn, öregem...! Viszont, új házasságot valóban nem akarok kötni, és nem feltétlenül a hatvan meghaladása miatt. De a kérdés nem is erre vonatkozott elsősorban. Mint említettem, nincs listám, rögtönző alkat vagyok (az elegáns jelző itt talán a kapkodó elfedésére szolgál), de ha elkezdek gondolkodni az adósságaimon, akkor bizonyára mindjárt bővebb ez a listám, mint a teljesített penzumoké. Inkább az újraolvasások elmaradása nyugtalanít, ahogyan azt már feltételezted egy előző kérdésedben, mint a kimaradt könyvek elveszített lehetőségei. Itt van mindjárt Szentkuthy Prae-je, amit annak idején már olvastam, mert érdekelt, csak nem érintett meg, mert túl fiatal és tapasztalatlan voltam hozzá. Így vagyok Hamvas Karneváljával is. Azt sem tudom, hogy Joyce Ulysses-ének hányadik olvasás után lehet hátat fordítani azzal a tudattal, hogy túl vagyok rajta. Újraolvasni Dosztojevszkijt, és elolvasni tőle azt, amit még nem olvastam! Vagy végignyá lazni-tűnődni Tolsztoj Háború és békéjét. A fiatalon-olvasással egyébként az a baj, hogy nagyon sok filozófia, mi több, érzélem elsikkad még a lélek felkészületlensége miatt az olvasatban. De szívesen nekifognék ismét Kantnak, Hegelnek, Schopenhauernek, Kierkegaardnak – nyilván ma már más lenne a fontos számomra bennük, belőlük, többet is értenék meg azokból a rendszerekből, amelyeket létrehoztak. De nagy és behozhatatlan elmaradás Jókai, akinek az életművéhez egy másik élet szükségeltetnék. Kemény Zsigmondot olvastam egyetemista koromban, nagy kedvvel és élvezettel. Ma – hogy is volt? Mára: mi is volt? De, hogy közelebbi vizeken is evezzünk! Jó lenne egyben látni a mára megterebélyesedett Szilágyi István-, Esterházy-, Spiró-, Nádas-, Krasznahorkai- vagy Temesi-életművet! Vagy újraolvasni Babics Imre Gnózisát, amelyet teljes érzéketlenséggel próbált eltiporni egy fiatal kritikus a Kortársban (amikor a könyv több évtizedes íróasztalfiókban veszteglés után végre megjelent...), és nem e miatt, természetesen. Szeretnék hozzányúlni a Weöres-, a Vas István-, a Juhász-, a Nagy László-, a Tolnai Ottó-, a Szilágyi Domokos-, az Orbán Ottó-életművekhez. Rég olvastam Adyt, holott ifjúságom hajnalán szinte csak Adyt voltam hajlandó olvasni. Sokakhoz volt viszont szerencsém a közelmúltban, például Mészölyhöz, Pilinszkyhez, József Attilához, Kafkához, Radnótihoz, Mikszáth-hoz, Petőfihez, Thomas Mannhoz... de nem sorolom, talán fölösleges is, unalmas is lenne. Az nyugtat a megnyugtathatatlanságban, hogy mióta színházban dolgozom és dramaturgiát, néha színház- és drámatörténetet és -elméletet tanítok, rengeteg drámát olvasok és újraolvasok. Idei dragéi nyaralásom alatt elolvastam a tenger partján Thomas Berndhard kötetben föllelhető drámáit, és a Rilke levelezés első kötetének jelentős részét. Amúgy pedig passz, ebbe a kérdésbe teljesen belevesztem. Még annyit, kiegészítésül és befejezésül, hogy könyvet már nem veszek, mert nem tudom hova tenni őket, a dolgozószobámban két sorban a könyvek a polcokon, az újabbak a földön folyamatosan összeomló kazlakba rakva, nem férek el magamtól, de erről mintha már beszéltem volna, így abba is hagyom a panaszzkodást.